

A i kad se pojavi neka najava da političari preferiraju rješavanje, a ne odgađanje tog identitetskog pitanja, javno mnijenje mu se protivi smatrajući da se radi o “izdaji” nacionalnih interesa i preferirajući “zamrzavanje konflikta”, a ne njegovo skidanje s dnevnog reda. Rješenje bi bilo, kao što je svojedobno rekao Tomislav Nikolić, uvod u građanski rat, jer bi ili definitivno odustanje od EU-a zbog Kosova ili odustajanje od Kosova zbog EU-a vodilo u dubok rascjep nacije.

Paradoksalno, dakle, izvor neizvjesnosti ujedno je i glavni generator njena smanjivanja. Obnova narativa “i EU i Kosovo” čini Srbiju sličnom nekim zemljama članicama Europske unije – prije svega Mađarskoj, koja također gradi svoj novi identitet na podsjećanju na gubitak svojih historijskih teritorija (kroz ugovor iz Triana, prije ravno sto godina). Prijateljstvo Orbana i Vučića, stoga, nije slučajno i nije samo pragmatično. Upravo obrnuto, u obje se zemlje stvara sličan narativ o povijesnoj žrtvi i sadašnjoj neostvorenoj težnji, s tim što Mađari koriste nešto dalju, a Srbi nešto bližu prošlost za konsolidiranje sadašnjosti. Šteta je što autor nije uočio tu sličnost, jer bi njegova knjiga dobila na vrijednosti. Srpski slučaj danas možda jest najaktualniji, ali nije ni izdaleka jedini, čak ni za europske prilike.

Bez obzira na te nedostatke, riječ je o odličnoj knjizi koja uvjerljivo kombinira teorijski i empirijski pristup te je izvanredan izvor za razumijevanje ne samo suvremene Srbije nego i širih pitanja kao što su identitet i politika u suvremenoj Europi.

*Dejan Jović
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Prikaz

Jovo Bakić
Evropska krajnja desnica
(1945–2018)

Clio, Beograd, 2019, 699 str.

Srpski sociolog Jovo Bakić napisao je prije godinu dana obimnu studiju o fenomenu krajnje desnice u Europi od kraja Drugog svjetskog rata do danas. Ta je studija izuzetno aktualna s obzirom na to da su tematika krajnje desnice, uspon stranaka s te strane političkog spektra i općedruštvene tendencije udesno velik izazov za cijeli svijet, naročito uslijed još jedne krize liberalne demokracije koju danas obilježavaju migrantska kriza, fenomen Brexita i Trampa, jačanje tzv. “suverenističkih” tendencija te drugi izazovi globalizmu i multilateralizmu. Bakić se ne skanjuje naglasiti da piše s lijeve političke pozicije, a na samom je početku i posveta Sonji Drljević, “neimarki, anarhistkinji, feministkinji, antifasistkinji, plemenitoj...”. Studija je napisana minuciozno, ulazi i u najsitnije teorijske i historijske detalje te se ne zadržava na izoliranim primjerima, već ih nastoji obuhvatiti u cjelini, uzimajući u obzir vrijeme, ostale političke silnice te druge vanjske i unutarnje utjecaje.

Strukturiranost knjige također je na zavidnoj razini – autor posvećuje dosta prostora teoriji i metodologiji (gotovo stotinu stranica) kako nijedan koncept bitan za analitičku obradu ne bi ostao lebdjeti u zraku. Tek nakon toga kreće u obradu

pojedinih slučajeva koristeći se podjelom koju je zadao prema vrlo strogim kriterijima – primjerice, razlikovanje ekstremne i radikalne desnice, razlikovanje “tržišne” krajnje desnice i “socijalne” krajnje desnice, naglašavanje izuzetaka i njihovo objašnjavanje. U samom predgovoru Bakić objašnjava koju će logiku upotrijebiti u nizanju slučajeva:

“Prvi temeljno istražen slučaj krajnje desnice jeste Nacionalni front zato što je on mnogim drugim evropskim krajnjim desničarima, usled izbornog proboja i više-decenijskog održanja u matici nacionalne politike Francuske, poslužio kao uzor koji treba slediti... Štaviše, Nacionalni front predstavlja idealan tip sporovoznog, neravnomernog i postupnog razvoja ekstremne u radikalnu desnicu, što je strankama tog ideološkog porekla omogućilo izborni proboj” (str. 13).

Dakle, francuska Nacionalna fronta (danas Nacionalno okupljanje) paradigmatičan je primjer iz čije bi se anatomije mogla razumjeti i anatomija ostalih stranaka na krajnjoj desnici koja je, naglašava Bakić, danas prije svega radikalna, a ne ekstremna (taj joj je *rebranding* omogućio veći elektoralni uspjeh i privlačenje masa).¹ Ne razvijaju se sve radikalno desne stranke iz ekstremne desnice, ali je nacionalno-frontovsko formiranje radikalno desnog obrasca (iz ekstremno desnoga) paradigma za ostale. S obzirom na to, izuzeci su (od “patološke normalnosti”) one stranke koje nisu doživjele *rebranding*, a elektoralno su koliko-toliko uspješne (poput npr. otvo-

reno neonacističke Zlatne zore u Grčkoj). Kriterij kojim se, dakle, Bakić vodio pri nizanju primjera jest relativna relevantnost stranaka i pokreta. Nije se bavio marginalnim primjerima, osim ako nisu sastavni dio nekog relevantnog fenomena (npr. razvoj neke relevantne krajnje desne stranke iz marginalne skupine). Također valja naglasiti da ovdje predmet bavljenja uopće nisu stranke krajnje desnice u postsocijalističkim europskim zemljama, nego samo u “starim evropskim kapitalističkim oligarhijama” (str. 14). Bilo bi dobro pričekati studiju koja bi, po sličnom obrascu, obradila i desnu radikalizaciju u postsocijalističkim zemljama Europe, od Baltika do Jadrana, te nakon toga napraviti komparaciju.

Teorijsko-metodološki okvir istraživanja vrijedna je i intelektualno vrlo odgovorna sastavnica ove studije – tu Bakić razlaže pojmove ljevice i desnice bez ostatka – od antropoloških pretpostavki te podjele preko njezina historijskog porijekla sve do puko formalnih odrednica u svakodnevnom političkom diskursu. Nakon toga čini razliku između ekstremne i radikalne desnice u kontekstu krajnje desnice te objašnjava njezine bitne sastavnice – krizu kapitalizma kao društveno-ekonomske formacije i liberalne demokracije kao političkog okvira, te populizam u svim svojim oblicima – kao ideologija, politička strategija i stil. Opširnije o tome malo kasnije. Ta detaljna obrada vrlo je važna jer se u protivnom ne može razumjeti kako i zašto, tj. na kojoj i čijoj podlozi dolazi do razvoja krajnje desnice te što je zapravo “populizam” kojim se običava, bez objašnjenja, mahati kao etiketom u svakodnevnom političkom diskursu. Drugo poglavlje, koje se bavi paradigmatičnim prijelazom od

¹ Razlikovanje ekstremne i radikalne desnice pod zajedničkim pojmom “krajnje desnice” važna je terminološka razlika u studiji, ali i u objašnjenju pojedinačnih fenomena.

ekstremne k radikalnoj desnici, obrađuje i paradigmatične primjere po nekom redu – najviše je prostora posvećeno francuskoj Nacionalnoj fronti, ali tu su još primjeri Flamanskog bloka u Belgiji, austrijske Slobodarske stranke, Švedskih demokrata i Talijanskog socijalnog pokreta. Sve su te stranke i pokreti u svojim začecima bili otvoreno fašistički i neonacistički, ali su doživjeli *rebranding* te spoj s nekim drugim političkim tradicijama i umjerenijim praksama što im je dalo elektoralno (i društveno) prihvatljiv, tj. “normaliziran” oblik. U trećem poglavlju obrađuje se nešto drugačiji smjer desne radikalizacije – onaj koji se odnosi na stranke koje su izvorno neoliberalne² (ekonomski ultraliberalne), ali su se radikalizirale udesno, poput talijanske Lige, nordijskih naprednjaka, nizozemskih desničara (npr. Slobodarska stranka Geerta Wildersa) i Švicarske narodne stranke (SVP). U četvrtom poglavlju obrađuju se primjeri odnosa između konzervativizma i radikalne desnice na primjeru Pravih Finaca i britanskih torijevaca (kao brana otvorenoj desnoj radikalizaciji). U petom poglavlju spominju se izuzeci u razvoju radikalne desnice – slučajevi njemačke krajnje desnice koja ima drugačije toko-

² Iako je teorijski, metodološki i pojmovno uglavnom vrlo minuciozan i precizan, Bakić ipak pojam neoliberalizma upotrebljava nereflektirano – ne objašnjava jasno što on zapravo znači te se čini da ga zapravo koristi kao običnu etiketu uobičajenu za suvremeni ljevičarski diskurs. S obzirom na to da se pojam neoliberalizma jako često koristi, naročito na ljevici, a ne postoji konsenzus što on znači (osim u pamfletarsko-propagandističke svrhe), bilo ga je potrebno i objasniti, tj. definirati. Postoje različite geneze tog pojma i nije prisutna samo ona najpopularnija koja ga praktički izjednačava s politikama Margaret Thatcher i Ronalda Reagana.

ve s obzirom na radikalnu denacifikaciju u toj zemlji, neonacistička Zlatna zora u Grčkoj te primjeri Španjolske, Portugala i Irske kao izuzetaka od “patološke normalnosti” jer se radi o jedinim trima zemljama u Europi čije krajnje desne stranke dosad nisu elektoralno uspješne.³ Konačno, u zaključku Bakić sumira glavne teze iz ove velike studije, pri čemu stavlja naglasak na faktor migrantskog (u identitetskom smislu prvenstveno muslimanskog) pitanja što se tiče suvremene desne radikalizacije te kontradikcija kapitalističkog načina proizvodnje koji potiče nejednakosti i dovodi do lažnih alternativa.

Pomno prateći obilježja raznih krajnje desnih stranaka i pokreta u europskim zemljama, mogu se izdvojiti nekoliko njihovih općih karakteristika koje obilježavaju sve navedene: prilagođavanje suvremenom političkom diskursu i pratećim praksama (*rebranding*), jaki nacionalizam, ksenofobija koja je obično antimuslimanska, sklonost tradicionalnim nacionalnim (često i religijskim) vrijednostima, antimodernizam i antiprosvjetiteljstvo (u većim ili manjim razmjerima), uglavnom antimanjinsko i etnototalitarno raspoloženje. S druge strane, međusobno se razlikuju u tome jesu li za više slobodnog tržišta, odnosno za neoliberalizam, ili zagovaraju socijalnu demagogiju u vidu šovinističke socijalne politike, prihvaćaju li određene

³ Doduše, danas Španjolska ispada iz tog izuzetka jer se u međuvremenu dogodio nezanimljiv proboj krajnje desne stranke Vox koja je na zadnjim parlamentarnim izborima osvojila čak 15% glasova, prije toga je s oko 7% glasova ušla u europski parlament, a u pokrajini Andaluziji, inače ljevičarskoj utvrdi, oformila je vlast zajedno s desnocentrističkom Narodnom strankom (*Partido popular*) i Građanima (*Ciudadanos*).

liberalne vrijednosti (kao što je to slučaj u Nizozemskoj – “liberalizam straha”) ili im je ideologija do kraja parohijalno-konzervativna (kao npr. u Pravih Finaca), jesu li orijentirani antisemitski ili ne (tu je često važan i odnos prema sukobu Izraela i Palestine; doduše, ne koliko i nacistički korijeni), jesu li ideološki eklektični ili imaju jasno ideološko porijeklo itd.⁴ Sve navedeno Bakić nastoji potkrijepiti povijesnim primjerima, pa izvodi vrlo jasnu genezu nastanka i razvoja. Zanimljivo je pratiti koliko se neke ideje s vremenom normaliziraju, u čemu im pomažu i druge stranke na desnici, a koliko se one koje nisu normalizirane nastoje prikazati na “normalan” način – to je npr. slučaj s Nacionalnom frontom u Francuskoj koja pod Marine Le Pen ima fasadu “građanske Francuske”, za razliku od otvoreno neofašističkog i antisemitskog opredjeljenja njezina oca koji je čak isključen iz stranke. To vrijedi i za nizozemske “slobodare” koji kombiniraju navodno društveno liberalnu politiku prema seksualnim manjinama i ženama s mržnjom prema muslimanskim imigrantima koji ne dijele te vrijednosti. U tom smislu

⁴ Ideološki eklekticizam pojavljuje se na samom početku i tada se obično te stranke ne deklariraju kao desnica ili krajnja desnica (primjer je to talijanske Sjeverne Lige, danas samo Lige, koja je krenula kao heterogena i ideološki eklektična te, ponajprije, regionalistički orijentirana talijanska stranka), nego to obično poprime s vremenom i vlastitim jasnijim profiliranjem. S druge strane, ideološki se eklekticizam može pojaviti i u završnoj fazi stranke, često pod utjecajem nužnog *rebrandinga* i poprimanja mnogih popratnih i ne toliko profiliranih političkih ideja – to je obično karakteristika starih stranaka koje su počele kao otvoreno fašističke, a onda su se, pod raznim utjecajima, “prilagodile” (notorni primjer Nacionalne fronte u Francuskoj).

zaista bi bilo dobro da postoji takva studija za postsocijalističku Europu, koja je u zadnjih nekoliko desetljeća doživjela retradicionalizaciju i u kojoj, čini se, nema tog zanimljivog idejnog amalgama koji karakterizira slučajeve u onim zemljama u kojima je normaliziran visok stupanj tolerancije prema određenim manjinama, načinima života i ženama.

Vrhunski je doseg ove studije što nam opširni teorijsko-metodološki okvir daje odgovore na pitanja što koji pojam znači. Bakić ne objašnjava samo pojmove koji se svakodnevno olako koriste, poput ljevice, desnice i populizma, nego i svjesno naglašava poziciju iz koje promatra stvari, a ne fingira čistu “neutralnost”, što je intelektualno vrlo pošteno:

“I na kraju, ali ne i po značaju, intelektualno poštenje iziskuje da istraživač jasno i nedvosmisleno izrazi svoj stav prema predmetu istraživanja. Krajnju desnicu autor ove studije smatra najudaljenijom od svoga idejno-političkog opredjeljenja... Razume se, to proizvodi ne samo teorijsku, već i praktično-političku potrebu za proučavanjem njenih pojavnih oblika. Istovremeno, to znači da istraživanje ne može da bude vrednosno neutralno, već jasno opredeljeno” (str. 98).

Već iz toga sasvim jasno proizlazi da pojava krajnje desnice za Bakića neće biti tek civilizacijska anomalija, predmet zgražanja, nego sastavni dio strukturnih proturječnosti kapitalizma koji rađa strahove širih društvenih slojeva, što i naglašava na istoj stranici te na mnogim mjestima prije i poslije.

Što se tiče općih određenja pojmova, jasno je učinjeno razlikovanje između krajnje, ekstremne i radikalne desnice. Prema

tome, krajnja je desnica krovni pojam, a unutar nje se po određenim bitnim obilježjima razlikuje ekstremna i radikalna desnica:

“U krajnju desnicu spadaju oni ljudi, stranke i pokreti koji smatraju da su nacije odnosno rase najbitnije društvene grupe koje su u biološkoj i/ili kulturnoj osnovi previše različite... Ekstremna desnica na otvoreno reakcionaran način prihvata rasistički zasnovan nacionalizam i odbacuje ne samo postojeći liberalno-demokratski režim nego i temeljne ideje prosvjetiteljstva, dok je u praktičnom delanju sklona upotrebi nasilja... Radikalna desnica je pak ideološko usmerenje pokreta i stranaka na krajnjoj desnici koji se nalaze između ekstremne i konzervativne desnice i zastupaju autoritarni i ksenofobični ‘etnopluralistički’ nacionalizam uz verbalno prihvatanje demokratije, ali i žestoku kritiku uloge partijskih elita i svih ostalih političkih stranaka u njoj, i zalaganje za primenu nekih radikalno-demokratskih sredstava (referendum, narodna inicijativa, opoziv poslanika), dok u borbi za vlast ne upotrebljavaju fizičko nasilje” (str. 35-37).⁵

U tom se smislu suočavamo sa zanimljivim fenomenom koji je u toj mjeri i politički relevantan jer je ekstremnu desnicu upravo transformacija u radikalnu učinila

⁵ Bakić je toliko terminološki precizan da želi naglasiti kako sâm pojam “radikalnog” zapravo ima u dijelu javnosti i dijelu tradicije nužno ljevičarski prizvuk, no odmah se ograđuje i naglašava pod kojim se uvjetima i desnica može nazivati “radikalnom” – a jedan od njih je korištenje, odnosno kooptiranje izvjesnih radikalno-demokratskih metoda poput referenduma i antielitističke retorike. Svaka sličnost s nama poznatim stvarima svakako nije slučajna.

privlačnijom za šire mase, ali i podložnom normalizaciji u javnom političkom diskursu, uz neizostavnu dozu ideološke mimikrije vlastitim imenovanjem i odbacivanjem etikete “desničara”. Bakić to uspoređuje i s time da su se svojedobno nacisti nazivali “nacionalsocijalistima”, tj. da su u nazivu svoje stranke imali i “socijalizam” i “radništvo”.

Pojam populizma također je dobro obrađen, a s obzirom na opća obilježja radikalne desnice (prisvajanje nekih radikalno-demokratskih mehanizama) nužan je u obradi ove problematike. Dodatno je to potaknuto medijski ustaljenom sintagmom “populistička desnica” ili “desni populisti”, pri čemu se “populizam” tada upotrebljava uglavnom samo kao oznaka diskvalifikacije bez dublje analitičke vrijednosti. Bakić želi preduhitriti tu površnost, pa kaže:

“Populizam ne spada ni u ključne ni u prateće, pa čak ni u periferne pojmove u okviru radikalno-desničarske ideologije, iako je jasno da se radikalni desničari još od osamdesetih godina, a s vremenom sve više, služe radikalno-demokratskim argumentima u kritici režima liberalne demokratije, pošto su shvatili da im to može omogućiti prelazak s margine u centar političkog sistema” (str. 65).

To znači da je populizam sredstvo artikulacije desničarskog antielitizma koji pomjera određenje naroda i u svoje svrhe instrumentalizira “narod” kao jedan od svojih najuzvišenijih pojmova. Bakić razlikuje populizam kao ideologiju, kao političku strategiju i kao retorički stil političkog diskursa.

Kako je rekao Todor Kuljić u svojoj recenziji: “Uverljivo je objašnjen slože-

ni spoj trenda opšteg slabljenja kritičnosti prema radikalnoj desnici nakon sloma evropskog socijalizma u različitim državnim kontekstima i jasno su prepoznati raznovrsni spletovi konkretnih uslova razvoja krajnje desnice". Baš je zato nama ova studija još i važnija, jer rasvjetljava stvarne posljedice pada Berlinskog zida, sloma realsocijalizma i navodnog "kraja povijesti" koji je zapravo bio uvertira u reviziju rezultata Drugog svjetskog rata. Sudeći po Bakićevim zaključcima i ovoj opasci profesora Kuljića, tim je nužnije pisanje takve studije za slučaj postsocijalističkih zemalja – štoviše, to bi bio logičan i poželjan nastavak.

*Karlo Jurak
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu*

Prikaz

Velimir Veselinović
Hrvatska stranka prava od
1990. do 2011.

Despot infinitus, Zagreb, 2019, 447 str.

Znanstvena monografija *Hrvatska stranka prava od 1990. do 2011.* autora Velimira Veselinovića objavljena je 2019. godine. Knjiga je prerađeno izdanje njegove doktorske disertacije obranjene godinu dana ranije. Prema riječima prof. dr. sc. Stjepana Matkovića to je prva znanstvena obrada povijesti jedne stranke koja je djelovala u suvremenoj Hrvatskoj od 1990. godine.

Monografija je sadržajno podijeljena na "Predgovor", "Uvod", šest poglavlja i "Zaključna razmatranja". Na kraju knjige nalaze se "Prilozi" (385-412) koji obuhvaćaju programska načela i dokumente koje je Hrvatska stranka prava (HSP) objavljivala od 1990. do 2011. Zatim slijede "Bibliografija" (413-441), "Popis slika i tablica" (442), "Popis pokrata" (443-446) i "Bilješka o autoru" (447).

U "Predgovoru" (10-11) istaknuto je kako je knjiga nastala na temelju doktorata koji je proširen u teorijskom dijelu i poglavljju posvećenom povijesti pravaštva te je nadopunjen novim spoznajama iz povijesti stranke u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. U "Uvodu" (12-14) autor navodi kako je knjigu ograničio na razdoblje do 2011. godine jer je tada obilježeno 150 godina od stvaranja inicijalne jezgre Stranke prava. Iste godine HSP gubi status saborske stranke te je potreban određeni vremenski odmak za pisanje sinteze. Autor se pri pisanju rada vodio dvama ciljevima. Prvi je ideja da se rekonstruira djelovanje HSP-a u političkom i stranačkom životu Hrvatske, a drugi odgovor na pitanje postoje li elementi ideologije suvremene radikalne desnice prema teorijskom konceptu politologa Casa Muddea. Autor je politološki djelo svrstao u granu povijesti političkih stranaka i pokreta, čime naglašava interdisciplinarno korištenje historiografije i politologije u svojem radu.

Prvo poglavlje "Teorijsko-metodološki okvir i stanje istraživanja" (15-54) podijeljeno je na četiri manje cjeline. U prvom potpoglavljju autor analizira značenje pojma desnice. Ističe kako se taj pojam prvi put javlja tijekom Francuske revolucije. Danas veliku ulogu ima Nova desnica, filozofska škola koju su 1968. godine osno-